

AYDINLANMA FİLOZOFU OLARAK DESCARTES

Atilla Erdemli

I

Aydınlanma İnsan'ın kendine özgü yaşamasının, gelişmesinin yolunu açan bir yaşama anlayışıdır. Batı Felsefesi sürecinde XVIII. y.y. Aydınlanma Çağı olarak gösterilir. Bu aydınlanmanın XVIII. y.y.da «en klasik form»na ulaşmasından ötürüdür¹. Değilse Antikçağdan günümüze dek Aydınlanma Tutumu ile pek çok kez karşılaşırız. Bu da Felsefe'nin özü gereği Aydınlanmacı olmasından kaynaklanır : Bir Felsefe, kendi dokusu içinde felsefenin sorun alanlarından birine daha çok ağırlık vererek ortaya koyulmuş olsa ve bu alan aydınlanmayla bağdaşmaz gibi görünse de, o bir felsefe olarak Aydınlanma Tutumunu gösterir. Çünkü Felsefe eleştiriyle başlar. Eleştiri ise İnsan'ı bağımlı kılacak görüş, anlayış, düşünüş ve yetke olabilecek her şey üstüne düşünme, onu araştırma, tartma, kabul edilebilir bulduktan sonra kabul edilebilirliği ölçüsünde yeniden benimseme, değilse körü körüne bağlanmak veya tümüyle yadsımak yerine yenisini önermedir. Eleştiri akılla hakkını vermedir. Aydınlanma da her kişiye kendi aklını kullanarak olumlu ya da olumsuz bakımdan hakkını verdiği şeylere göre davranmayı, böylece belirlediği yolda yürümeyi öneren bir yaşama tutumudur.

Kant 1784 yılında yazdığı ve «Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt» adını taşıyan kısa yazısında Aydınlanma Tutumu'nun çerçevesini verir. Kant'a göre İnsan doğası gereği aklına uygun yaşayacak duruma gelmiştir. Ama korkaklık, tembellik ve bir de aklına uymadan, kendisi olmadan yaşamının rahatlığından ötürü kişi ken-

1 Macit GÖKBERG, Felsefe Tarihi s: 393 - 398.

dini kimi yetkelere bırakıverir². Bu bazen yüzyıllar boyu sürebilir. Ortaçağ toplumlarında bireyin kendisi olarak eyleyeceği alan çok dardır : İnsanlar sınırları saptanmış belli bir yaşama düzeninde, belli bir konuma sahiptirler. Kişinin kendisi için, kendi dışından belirlenmiş bu yaşama alanına düşünsel, toplumsal yer, iş hatta yerleşim yeri ve coğrafi bölge bakımından değiştirmesi olanaksızdır. «Fakat toplum, bu şekilde yapılaşmış olmak İnsan'a güven vermesine karşın bir taraftan da onu köle durumuna getiriyordu. Böyle bir kölelik, daha sonraki yüzyıllarda otoritecilik ve baskının yaratmış olduğundan farklı bir kölelikti. Ortaçağ toplumu bireyin özgürlüğünü elinden almıyordu, çünkü «birey» henüz yoktu; İnsan... kendi kendisini bir birey olarak görmüyor, kendinden yalnızca toplumsal rolü dolayısıyla haberdar olabiliyordu³. Buna karşın Ortaçağ İnsan'ı mutludur. Çünkü rahattır, güven içindedir; toplumla bütünleşmiş, görevini olduğu gibi yerine getirmiş olmakla huzurludur. Kendi kapalı, ilişkileri ve etkinlikleri belirli dünyasında yaşayıp gider. Bu huzurlu, mutlu yaşayış Kant'a göre İnsan'a aykırı bir durumdur. İnsan yaşayışını akhyla temellendirip geliştirmekle sorumludur. İnsan için doğal olan budur, ama O başka yetkelere göre davranmaya öylesine girmiştir ki, kendi sınırının çok altında kalan, yetkinlikten uzak, edilginliğin mutluluğuna bürünmüş bu yaşama neredeyse onun ikinci doğası olmuştur⁴. İnsan bu türden rahat yaşamaya bir kez alıştığında kendisi adma yargıya varanların buyruğunda eyleyip gider. İşte Aydınlanma burada önemli bir gereksinme olarak ortaya çıkar. Çünkü Aydınlanmada İnsan'm «kendisi» olması istenir. Kendi aklı ile kendi yaşamasına yön vererek eylediği zaman İnsan aynı zamanda bir yetkinleşme sürecindedir. İnsan'ı bağımlı kılan yetkeler her zaman dışında da değildir. Çoğu kez ve bazen daha da güçlü olarak içimizdeki yetkelerin buyruğuna gireriz : Peşin hükümler, saplantılar, ön yargılar, nedeni bilinmeyen alışkanlıklar, rahata kaçmalar, hırslar, tutkular kimi zaman dışımızdaki yetkeden daha güçlü yönlendirici olurlar ve akıl onlar karşısında daha büyük güçlerle direnmek zorunda kalabilir. Çünkü iç

2 Immanuel KANT, Beantwortung auf die Frage «Was ist Aufklärung» Kants Schriften Bd. IV, s: 169.

3 Erich FROMM, Hürriyetten Kaçış, s: 43 çev. A. Yörükkan.

4 I. KANT, Beantwortung auf die Frage «Was ist Aufklärung» Kants Schriften, Bd. IV. s: 170.

güçler sıkıştırıldıkları yerde akli kendilerine uygun kullanabilirler ve akıl sahibini kandırmak için, sahibine karşı işler, Doğru kullanılan bir akıl ise iç güçlerin bu tuzağına düşmediği gibi kişiyi uyaran, yol gösteren yamyla İnsan'ı yetkinleşen bir çizgide eylemeye yönlendirir.

Aydınlanma için yalnızca akli ile doğru olanı bulmuş olmak yeterli değildir. Kişi akim bulduğu doğrular uyarınca eyleme girmiyorsa, doğru olanı bilmesine karşın yanlış yapmayı sürdürür. Eylemde somutlaşmayan Aydınlanma, aydınlanma olamaz. Eylem zorunluluğu nedeniyle de aydınlanma bir yaşama tutumudur: İnsan'm kendine güvenip, kendini gerçekleştirmek, olandan daha ileri, daha yetkin olana ulaşmak, yaşamasını gelişen bir süreç durumuna getirmek yolunda eylemesidir. Böyle bir yaşama elbette kolay değildir; zorlukları, sıkıntıları, sürçmeleri, yanımları, duraksamaları vardır. Başkasının buyruğunda yaşayan⁵ oldukça sınırlı bir sorumluluk üstlenmiştir. Kendi Buyruğunda yaşayan ise oldukça büyük bir sorumluluğu taşır; ilkin ve en önemli çizgide «Kendisi Olmak» sorumluluğudur bu; her eylemin öncesinde, eylemde ve sonrasında kendisiyle hesaplaşmak sorumluluğudur; kendisini kandırmadan aklının ışığıyla olanı aydınlatma sorumluluğudur; yanlışlığı kabullenme sorumluluğudur; hep daha iyisini, hep daha olumlusunu düşünme ve ona göre eyleme sorumluluğudur; yalnız ve ancak kendisi için değil, kendi olarak eylemde başkalarını da düşünmek, onlarla da kendi özgün eylemlerinde bütünleşmek sorumluluğudur; yapıcı - yaratıcı bir yaşamı sürdürme sorumluluğudur. Bütün bunlar daha geniş olan bir başka sorumlulukta bütünleşirler: Özgür Olma sorumluluğu. Özgürlüğün bulunmadığı bir aydınlanma olanaksızdır. Aydınlanma Tutumu özgür olmayı, özgürlük ise Aydınlanmayı getirir.

Bu belirlemeler ışığında Aydınlanma'nın belibaşlı özellikleri şöyle belirlenebilir :

5 «Başkasının Buyruğunda Yaşamak» derken İnsan'a, Kendisi'ne yabancı olan tüm yönlendirici güçleri anlıyoruz. Yalnızca İnsan'ın dışında olan değil, İnsan'ı doğasını aykırı eylemeye yönlendiren iç güçleri de bu bağlamda görüyoruz. Buna biraz daha ilerde Yabancılaşma da değineceğiz. A.E.

Aydınlanma İnsan'ın Aklını Kullanarak Yaşamadır :

İnsan'ı geliştirmekten alıkoyan, bağımlı kılan her durumdan kurtulmaktır Aydınlanma. Böyle bir yaşamda İnsan'ın dayanağı akıldır. Herşey gelişmeyi durdurucu olabilir. Bu nedenle Aydınlanma belli birkaç durum karşısında değil, İnsan'ın karşılaştığı her durum karşısında, kendini bırakıvermeden durup, düşünmesi, onu aklıyla aydınlatmasıyla olasıdır.

Aydınlanma Yetkinleşme, Olgunlaşmadır :

Belli bir yaşama tutumuna bağlanıp, onun rahatlığını yeğleyenler için gelişme, yetkinleşme, olgunlaşma durmuştur. Böyle bir yaşamada belli değerlere, belli ilkelere bağlanıp kalınmış, onlara uygun eylemek yeterli sayılmıştır. Artık belli davranışların, tutumların yinelenmesi ve böylece Olan'ın sürdürülmesi gerekmektedir. Aydınlanma ise böylesine yineleneci davranışlarla bağdaşmaz. Aydınlanmada yinelenen aydınlanmadır, bu da belli bir yere gelip kalma biçimindeki, «Aydınlanmış Olma» değil, sürekli gelişme ve yinelenmede görülen «Aydınlanmakta Olma»dır. Bu nedenle aydınlanma Yapıcı ve Yaratıcı bir yaşama sürecidir.

Aydınlanma Etkinliktir :

Edilginlik yineleyici davranışlarda ortaya çıkar. Yinelemek ilerlememektir. Bu nedenle edilginliktir. Etkinlik ise yapıcı ve yaratıcı bir gelişme sürecidir.

Aydınlanma Kişiyi İçkındir :

Kimse kimseyi zorla aydınlatamaz. İnsan'm aydınlanmayı kendisinin, istemesi ve kendisinde, kendisi için gerçekleştirmesi gerekir. İnsan'm tutsaklığı, edilginliği, özgürlüğünün kısıtlanma ya da ortadan kaldırılması İnsan'm kendisi tarafından gerçekleştirilir. Bu «İnsan'm kutsal hakkını çiğnemekten»⁶ kurtuluş yine İnsan'm kendisi tarafından sağlanacaktır.

6 I. Kant. Beantwortung auf die Frage «Was ist Aufklärung».

Aydınlanma İnsan'ın Kendisiyle Bütünleşmesidir :

Kendi aklını yetke bilen İnsan eylemlerinde en temel dayanak olarak kendisini bulur. Herhangi bir yetkeye bağımlı yaşayanlar kendi benliğinden daha üstün tuttuğu bir güç uyarınca eylemelerini ne denli rationalize ederlerse etsinler, kendileri olarak davranmamaktadırlar. İnsan'm kendine bağlı yaşaması, ortaya çıkartılmayı, geliştirilmeyi bekleyen kendi güçlerine, becerilerine göre, yani; İnsan'm yapıcı -yaratıcı yapacak yanlarma göre yaşamasıdır. Bir etkinlik olarak Aydınlanma böyle bir yaşamayla, olanak bulur. Çünkü böyle bir yaşamada kişi akımı kullanarak kendine özgü ve yetkinleşen bir sürece girebilir. Aydınlanmanın kişinin kendine içkin bir etkinlik oluşu ağırlıklı olarak bu çizgide ortaya çıkar. İnsan kendisiyle bütünleştiği, kendisine dayandığı bir yaşamda kendisine yabancı değildir. Çünkü ne kendi dışındaki yetkeler tarafından yönlendirilmekte, onlara göre eylemekte, ne de kendi içinde bulunan, ama yönlendirişi kişiyi kendisiyle bütünleşmekten alıkoyan, yetkinleşme, olgunlaşma çizgisinde eylemleri boşandırmayan iç güçlere uygun davranmaktadır. Kişi kendi doğasına içkin bir zorunlulukla ,kendisine dayanarak, kendisinden güç alarak eylemektedir. Böylece O kendisiyle başbaşa, kendisini olduğu gibi kabullenerak, kendini geliştirip ortaya koyarak yaşamaktadır. Yabancılaşma aydınlanmanın olmadığı yerde vardır. Aydınlanma durduğu zamanlarda ise otomatlaşma başlar. Gelişme tıkanmıştır. Rahat ama zamanı geçiştirmeye dayanan bir varlığını sürdürme hareketidir yaşamak; İnsan'm kendisinden uzaklaşmasıdır.

Aydınlanma Gerçekci Olmaktır :

Gerçekcilik bir yamyla İnsan'ın yetkinleşen çizgisinde ortaya çıkar : Aklını gerçek olan şeye, yani kendi öz gücüne, kendisine değgin kullanan, hayal, kuruntu gerçek dışı tasarımlara yüzvermeden «Olan» üstünde düşünüp, kararlar alan, böylece ne yapması gerektiğini bilen ve ona göre eyleyen İnsan gerçekcidir. İnsan gerçeğe bağlandığı ölçüde aydınlık bir tutumu sürdürebilir. Değilse ne gelişmeden, ne etkinlikten, ne yapıcı ve yaratıcı eylemlerden, ne İnsan'm kendisiyle bütünleşmesinden ve ne de özgürlükten söz edilebilir.

Gerçekçilik bir başka yanıyla İnsan'ın karşısına çıkan her durum karşısında, onu tanıyıp, bilme, onun üstüne düşünme, yargıya varırken ne beğenip beğenmeme, korkma ya da aşırı yüreklilik türünden duygulanımlara ne de başkalarının onunla ilgili yargılarına, etkilerine, yönlendirmeye çalışmalarına bağlanmadan, aklının buyurduğuna uymada ortaya çıkar. Bu çizgide gerçekçilik «Dışımızdaki Olan»a ilişkindir ve ondan sapma da, aynı biçimde aydınlanmadan uzaklaşmadır.

Aydınlanma Herzaman Başarıya Açık Olmaktır :

Aklın kullanımı herzaman doğru olmayabilir. Bazen akli doğru kullanırken kendilerine dayanılan bilgilerde yanılma nedeniyle akıl yine doğru olmayan sonuçlar verecek, eyleme dönüşen bu yargılar İnsan'ı yanlış işler yapmaya, suçmelere ve bunun sonucu olarak da üzüntüye, büyük acılara götürebilecektir. Yanılmak, başarısızlık İnsan yaşamasının en olağan özelliklerinden biridir. Özgürce eyleyen İnsan başarısı ölçüsünde, başarısızlığı da kabullenip, benimsemektedir. Çünkü başarısızlık da özgür eyleyen İnsan'ın bir gerçekliği-dir. Özgürce eyleyen ya da Aydınlanma Tutumundaki İnsan, başarısızlığını tanıyıp, anlayıp, nedenleriyle bilip onu aşmaya girecektir. Bir yetkinleşme hareketi olan Aydınlanma İnsan'ın kendisini aşmasıdır. Yinelemeye, başarısızlık nedeniyle duraksamaya başlarsa Aydınlanma Tutumunun dışına çıkmaktadır. Aydınlanma içinde İnsan, başarısızlığından başarıyı yaratacağı için sürekli olarak başarıya açıktır.

Bir yaşama tutumu olarak Aydınlanma'nın diğer birkaç özelliği de şöyle belirlenebilir : Aydınlanma İnsanlarla bütünleşmedir, Aydınlanma Sevgidir, Aydınlanma Mutlu kılan bir yaşama biçimidir, Aydınlanma yayıhcıdır, Aydınlanma Bilgece yaşamaya götüren bir yaşama biçimidir, Aydınlanma sınırsızdır ve Aydınlanma Özgür Yaşamadır.

II

Réne Descartes, Renaissance ile ortaya çıkan gelişmelerin yoğunlaşması, bütünleştiği Yeniçağ Felsefesini başlatan ve bundan sonra

iki yüzyıl boyunca tartışılıp, değişik çözüm yolları aranarak gelişen temel sorunları ilkin ele alıp, onlar üstüne düşünen kişi olarak Yeniçağ Felsefesinin başlatıcısıdır⁷. Descartes'm fersefeye getirdiği soluk Yeniçağ Felsefesi ile tükenmez. Felsefe'nin XVII. yy.'dan günümüze uzanan gelişmesinde O sık sık kendisine başvuru, kendisiyle besaplaşıl, karşı bile olursa felsefeye yeniliklerde, yaratılarda payı bulunan bir filozof olarak görülür. Felsefe'nin sürüp gidişinde «ilk kıvılcımdan Descartes'dan alan her hareket verimli olmuştur»⁸ Bununla beraber Descartes'in tüm özgünlüğü ile günümüze geldiği söylenemez. Felsefeye doğrudan ya da dolaylı etkileri olan, ama felsefe dışında yer alan pek çok gelişme, yenilik atılım ile ortaya koyulan görüşler temel dayanak durumundaki anlayış ve kabulleri geçersiz kulabilmektedir. Sözelimi Descartes'm Galilei'den aldığı ve bilgi sorununu çözmede en önemli dayanağı olan «mathesis universalis» anlayışı günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Buna karşın Descartes tarafından öne sürüldüğü günden bu yana hep güncel kalan üç temel düşünce : Felsefenin Ben'den, Süje'den başlaması; Teleolojik düşünceyi bırakıp doğayı kendisiyle kavramaya dayanan Mekanizm'i savunması; maddi-manevi, fiziksel-psişik ayrılığını belirgince koyması, yeniden önem kazanan düşünceleridir⁹.

XVII. yy. felsefesinin önemli kaygularından biri uyarınca sistem kurmaya yönelen ve Aydınlanma tavrıyla başlamış olan Renaissance'm ardından, sistemi içine kapanmış, sorunlarıyla uğraşan bir filozof olarak görülür Descartes. Aydınlanma çağı olarak nitelenen XVIII. yy. felsefesinin eleştirilerine karşın, Descartes'da olsun, Spinoza'da olsun tutarlı bir aydınlanma bilinciyle karşılaşırız. Yönteminde örtük, ama yönlendirici olan Aydınlanma Tavrı Descartes Felsefesinin günümüze uzanan önemli bir damardır.

Descartes'm aydınlanmacı tutumunun üç önemli yanı Akla Güven, Yöntem Arayışı ve Kuşku'dur. Bu üç temel özelliği birbirleriyle güçlü ilişkilerine karşın bütünleştiren, Descartes Aydınlanmasının savsözü durumundaki «Düşünüyorum öyleyse varım» önermesidir.

7 Macit GÖKBERG, Felsefe Tarihi s. 301 - 312.

8 Heinz Heimsoeth, Filozof Olarak Descartes, Felsefe Arşivi Cilt III, Sayı

3. Çev. Nermi UYGUR

9 Heinz Heimsoeth, Filozof Olarak Descartes.

Descartes Akla Güven'in Yöntem Üatine Konuşma adlı yapıtının başında dile getirir : «Dünyada sağduyudan daha iyi paylaşılmış hiçbirşey yoktur... Doğru yargıya varmak ve hakikat olanı yanlış olandan ayırma kudreti - buna Sağduyu ya da Akıl da deniliyor-bütün İnsanlarda doğaları gereği eşittir»¹⁰. Akıl İnsan'a kendiliğinden doğru olanı gösteren değil, yalnızca doğru olarak kullanılırsa İnsan'a hakikat olanı verebilen bir küvettir. Eğer akıl kendi başına işleyerek İnsan'a hakikati sunsaydı, o zaman İnsan olmanın da pek gereği kalmayacak, çünkü İnsan'ın seçme olanağı bulunmayacaktı. Çünkü Akıl İnsan'da, hayvandaki güdünün yerine geçecek ve İnsan'a karar verip eyleme için pek birşey kalmayacaktı. Aklı olmasaydı, İnsan yine seçme olanağı bulamayacak ve belli güdüler uyarınca belli davranışları gösteren bir canlı olacaktı. İnsan'ın kendine özgü yaşayabilmesi için akıldan başka dayanağı da yok. Bu durumda Akıl doğru olanı gösterebilmesi için tek yol kalıyor, Akıl Doğru Kullanılması. Yanlış kullanılan akim ardından yürümek doğru olan bir yaşamadan uzaklaşma yanında, bazen tehlikeli bir yaşama da olabilmektedir.

Descartes aklın doğru kullanılmamasından çok, doğru kullanım sırasında onu yanlış sonuçlara vardırان nedenler üstünde durur.

Her İnsan'da belli bir düzeyde bulunan aklın doğru kullanılmaması olağan değildir, ama herkezde ortak olan aklın kullanımında hakikatten uzaklaştıran yanlışlar olağandır ve İnsan bunları düzelterek, gidererek sağın bilgilere ulaşabilir. Descartes'ın Yöntem kaygusu da buradan kaynaklanmaktadır. «Hakikatin araştırılmasında Yöntem zorunlulukla gerekir»¹¹. Yöntem iki bakımdan gereklidir : İlkin, rastgele araştırmalarla hakikatin bilgisine ulaşılmaz. «Herhangi bir şeyin hakikatinin araştırılmasında, araştırmayı bırakmak yöntemsiz çalışmaktan çok daha uygundur. Çünkü böylesine düzensiz çalışmaların ve belirsizce düşüncelere dalmannın doğal ışığı karartıp, kavrayışı körelttiği kuşku götürmez.»¹² Belli bir yöntem üzere yapılan araştırma, olumlu sonuç vermese bile, yine de öğrenilen birşeyler vardır. Yöntemli çalışmalarda belli bir sıra düzeni gözetildiğinden varılan noktalar, orada başarılı ya da başarısız da

10 Descartes, Abhandlung über die Methode s. 1-2.

11 Descartes, Regeln zur Leitung des Geistes, IV. Regel.

12 Descartes, a.g.y. s. 15.

olunsa, nedenleriyle açıklanabilir, denetlenebilir, yinelenebilir. Başarısızlığı bilmek, başarıya, ilerlemeye, olumluya açılmanın önemli bir dayanağıdır. (Aydınlanma tutumunda olduğu gibi). İkinci olarak, Descartes'ın esas üstünde durduğu bu bağlamdır, değişik yöntemler bulunabilir ve herbiri ayrı ayrı ve kendine göre doğru olan sonuçlar verebilir. Aynı konuya ilişkin değişik yargılar varsa ve bunların hepsi de doğruysa ya o şeyi değişik yanlarıyla dile getiren doğrulardır - eğer çelişki değilse, her biri şeyin bir yanını dile getirmesi bakımından kuşatıcı olmayan yargılardır- ya da şeyi kuşatan yargılarsa, içlerinden biri doğrudur veya hepsi yanlıştır. Çünkü «Eşya'nın Hakikati» gibi, bu hakikatin bilgisine götürülen yol da tekdir Descartes'a göre. Öyle ise değişik yöntemler ya da akim değişik kullanımları arasında Hakikat'e değin olmanın bulunması gerekir. Ortak, genel geçer, sağlam, belirsiz ve bulanık yargılara yer vermeyen, rastlantısal ve olasılıktan uzak, apaçık ve güvenilir olan Akıl Kullanımı'nın bulunması önemlidir ama yeterli değildir : İkinci bu yolda, yolun gerektirdiği biçimde yürümek gerekir. Sonra da durmamacasına ilerlemek gerekir. İnsan yaşamında sürekli olarak doğru, güvenilir, sağın bilgilere ulaşmak ve onlara dayanarak eylemek; karşılaştığı her şeyin gerçekliğini bilmek ve böylece kendisini sürekli olarak aklının ışığıyla aydınlatmak zorundadır. Yeni bilgiler öncekilere eklendiği zaman, bağlamının sağlığını araştırmak için yeniden bilgilerini gözden geçirmek zorundadır. Burada etkinliği sağlayan, sorular sorup, doğru olup-olmadığını araştıran Düşüncedir.

«Kesin ve kolayca bilinebilineni güvenilir bir biçimde bulabilmek için kuşkulu şeyleri yanlış olarak kabul etmek yararlıdır»¹³. Böylece İnsan araştırmak için sağlam bir dayanak elde etmektedir. Araştırmak yaşamamızı, etkinliklerimizin kendisinden temellendiği sağın bilgilere ulaşmak içindir. Sağın bilgiler İnsan yaşamının yalnızca bir bağlam, bir yanı için değildir. Her şeyde, her durumda Şey'in Hakikatini bulabilmek, ona ilişkin doğru bilgilerimizin olması ve ona değgin davranışlarımızın doğru yargılara dayanması bakımından gereklidir. Kuşku duyulan her durumda, kuşkuyu gidermek için akla başvurulması gerekir. Hakikate uygun yolda işleyen akıl ya kuşkuyu kaldıracaktır ya da yanlışı vurgulayacak, yanlışı gösteren doğru yargıyı ortaya koyacaktır.

13 Descartes, Die Principien der Philosophie 1. Teii s. 1.

Yaşamada sürekli olarak sağın, bilgilere dayanılacağı için kuşkunun da süreklince iş başında olması gerekir. Kendisine bağlanacağımız, tutunacağımız, ona göre eyleme gireceğimiz herşeyi yoklamak, sağlam olup olmadığını sınamaktır kuşku; sormak, yamı aramak, düşünmektir. Böyle bir düşünme kendisiyle bütünleşeceği, birlikte olacağı, benimseyeceği, beğendiği, beğenmediği, sağlam ve güvenilir olarak kabul ettiği, gelişmesi sırasında kendiliğinden kabullenip, taşıyıcısı olduğu herşey üstünde durup, onları daha iyi, daha yakından tanımaya çalışmak için sorular sorma ve soruların ardına düşmedir. Edindiği sağlam bilgilerle varoluşunu gerçekleştirip, sürdürebilecek İnsan için düşünmek önemli bir varoluş koşuludur. Değilse kaçınılmazca bağımlı bir yaşamada kişi, kendisi olamadan birşeyler yapmaya çalışıp, durur.

«Düşünüyorum öyleyse varım» yargısı bu bakımdan «Kendim olarak eylemek için kendimde temelleniyorum, Benim. Varım. Eylemimim Dayandığı temelleri biliyor ve hesabımı verebiliyorum.» olarak ele alınabilir. Böyle bir bakış açısı Descartes'a yabancı değildir. Onun sağın bilgi arayışı, önemli ölçüde bu kayguya dayanmaktadır. Yöntem Üstüne Konuşma adlı yapıtının ilk iki bölümü hazır bulduğu, yetişmesi sırasında kendisine verilmiş bilgileri eleştirmesi ve kendine dayanak olacak sağın bilgiyi arayışının anlatısıdır. Bu yolda yetke bilinenlerin önerdiklerini bile Aklın Doğal Işığın ile aydınlatmadan kabul etmez. Çünkü yanılmanın en önemli kaynaklarından biridir, hazır bilgiler: Onlar ister eğitimle, ister toplumdan ve isterse de yetke bilinenler tarafından verilmiş olsun, hemen kabullenmek İnsan'ın en önemli yanılışıdır.

Doğru olduğunu kanıtlamadığı hiçbir şeyi doğru diye kabullenmemek her İnsan'ın en özli yaşama görevlerinden biridir. Bilgiler sözkonusu olunca tek yetke İnsan'dır: Tek birey olarak İnsan. Oysa «biz herhangi bir kesin bilgiden çok alışlagelip, gelenekleşmiş olana ve örneğe inanıyoruz. Pek kolay bulunamayan hakikatler söz konusu olduğunda, oyların çokluğuna rağmen bu değerli bir kanıt değildir. Çünkü tek bir İnsan'ın onları bulması, bütün bir toplumdan daha olasıdır. Artık kanıları benim için diğerlerinininkinden daha değerli ve yeğ tutulabilecek hiçkimseyi bulamıyordum, böylece de kendimi kendimin yönetimine bırakmak zorunda kaldım»¹⁴. Kendi doğrusunu

14 Descartes, Abhandlung über die Methode 2. Teil s. 13.

kendisi bulma; kendi yolunu kendi aklıyla aydınlatma; kendini kendi yönetimine bırakma Descartes yönteminin en önemli yanlarından biridir. «Ele aldığımız konularda, başkalarının o konuya ilişkin kanılarını ya da kendi tahminlerimizi değil, yalnızca açık ve apaçık görüşüyle (intuitio) veya kesin bir çıkarımla (deductio) saptayabildiğimiz araştırmalıyız. Çünkü bilim başka hiçbir yolla kazanılamaz»¹⁵. Başkalarının düşünceleri, toplumun yararını gördüğü için benimseyip, kabullendikleri, çocukluktan beri edinegeldiğimiz bilgiler, alışkanlıklar bizi farkına varmadan yönlendiriyor olabilirler. «Ruhumuz daha çocukluktan başlayarak binlerce önyargı ile yüklenmiştir. Daha sonra onların yeterince denenmeden kabul edildiği hiç anımsanmaz, hatta onların duyularla bilinmiş ya da doğadan edinilmiş tümüyle hakikat ve kuşku götürmez olduğu kabul edilir»¹⁶. Bu önyargılar, üstünde durup düşünmedikçe İnsan'ı etkileyip, yönlendirmeyi sürdürürler. Kişi kendisini bağımlı tutan bu alışkanlıkları, önyargıları, yetke olan herşeyi akılla aydınlatıp; eleştirerek yaşamaya başlayınca, belli bir yaşamaya bağlanıp, onun rahatlığını yeğleyen değil, hesabım vererek eyleyen bir İnsan olacaktır. Burada yaşamayı yönlendiren, kır kırk yaran eleştiri sonunda vardan Doğrudur. Descartes'a göre, kişinin kendine kendisinin yönelttiği eleştirinin ödün vermemesi gerekir. Kişinin kendini böyle eleştirmesi, kendini arındırmasından başka birşey değildir. Arınmanın da tam olması gerekir. «Hiçbir zaman görüşlerimi benim ortaya koyduğum eleştiriden daha sert veya daha dürüstçe eleştirenle karşılaşmadım»¹⁷. Kişinin kendine saygısı, gerçekçi oluşu, kendisiyle bütünleşmesi kendisini dürüstçe eleştirmesinde en yetkin düzeye ulaşır. Böylece İnsan yaşamasında, her durumda düşüncesini uyanık tutacaktır. Değilse yanılgıya düşmek, aydınlanmadan sapmak kaçınılmaz olur. Bunun için «İlkin yaşamının her anında neyi yapmak ve neyi yapmamak gerektiğini bilmek için sürekli olarak düşünceyi kullanmaya çalışmak gerekir... ikinci olarak da, akim öğütlediği her şeyi tutku ve bedensel isteklere kapılmaksızın yerine getirebilmek amacıyla sağlam ve kalıcı bir karar sahibi olmak gerekmektedir»¹⁸. Böy-

15 Descartes, Regeln zur Leitung des Geistes 3. Regel.

16 Descartes, Principien der Philosophie 1. Teil s. 28.

16 Descartes, Principien der Philosophie 1. Teil s. 28.

17 Descartes, Abhandlung über die Methode 6. Teil s. 57.

18 Descartes, Ahlak Üstüne Mektuplar. Prenses Elisabeth'e 4 Ağustos 1645

lece yineleyici olmayan, doğru olanı arayan, yetkinleşen, olgunlaşan bir yaşamaya girilir: Bu sürekli etkinliktir. Yinelenmenin başladığı yerde, etkinlik sona erer ve kişi belli doğrularla yetinmek zorunda kalır. Bu da Eşya'nın Hakikati'nin birbirini getirişinin ardına düşmek yerine, hakikatin bilinebilmiş yanını yeterli görmektir. Oysa Hakikat'in Bilgisi elde edildikçe daha çok artar, çünkü ona götüren Doğal Işığımız olan akıl her adımda daha çok artar. Yaşamak etkinliği sürdükçe, yetkinlik de artmaktadır. Bu ise Aydınlanmacı Yaşama Tutumu'nun somutlaşmasıdır.

«Amacım, akhını doğru yönetmesi için burada herkeze uyması gereken yöntemi göstermek değil, yalnızca kendi aklımı yönetmeye nasıl giriştiğimi göstermektir»¹⁹. Aydınlanma İnsan'ın kendisinde başlayan bir harekettir ve sürekli olarak aynı yerde, İnsanın kendisinde derinleşir, gelişir, güçlenir. «Amacım hiçbir zaman düşüncelerimi düzenlemekten ve onları tümüyle bana ait bir temel üzerinde kurmaktan öteye gitmedi. Yapıtımı gerçekten beğendiğim için burada okura onun bir örneğini gösteriyorsam, bununla demek istediğim, birilerine onu taklidetmesi için tavsiyede bulunmak değildir»²⁰ Aydınlanmacı bir yaşamayı belki başkaları örnek alabilirler; Kant'ın da değindiği gibi, aydınlanmacı tavırlar başkırı tarafından örnek alınarak yaygımlaşabilirler²¹. Bu durum aydınlanmanın temel amaçlarından birinin örnek olmak, olduğunu göstermez. Örnek olmak «başkasına görelilik» nedeniyle kendinden uzaklaşma yanında dolayısıyla yetke olmayı da getireceğinden, böyle bir tutum aydınlanma içinde yer alamaz. Kendine özgü yaşayışını sürdüren, başkalarının kendilerine özgü eylemlerine karışmaz. Bu bencilce bir tavırdan çok, kendi yaşamasına bağlılığında özeninde görülen öz-ben saygısının, başka yaşamalara yansımalarıdır. Aydınlanma yoluna kendini bırakmış olanlarda en rastlanmayacak tavırlardan biridir bencillik. Çünkü Aydınlanmadaki kendisiyle bütünleşme, kendi kendisiyle yetinme, kendine dayanarak yaşamada ortaya çıkarken, bencilce davranışlar kendine yetememek, benliğinde hep dışardan doldurulacak birtakım boşlukları duymak ile biçimlenir. Bunun olağan sonucu olarak da kıskançlıklar, hırslar, çatışmalar ortaya çıkar. Bu bakımdan Aydınlanmada

19 Descartes, Abhandlung über die Methode, 1. Teil s. 3.

20 Descartes, Abhandlung über die Methode, 2. Teil, s. 12.

21. Kant, Beantwortung auf die Frage «Was ist Aufklärung?» s. 175.

dışarıyla, başkalarıyla ilişkiler daha yapıcıdır : bir tür dış ile iç bütünleşir, İnsan daha rahat, açık ve içten olur; uzlaşmalar, dostluklar ortaya çıkar. İnsan kendisidir, özgündür, olumludur ve özgürdür. Bu gerçek anlamdaki özgürlüğün önemli yanlarından biri de yetke, kendisi için, kendisinin olmasıdır. Descartes da kimseye buyruk vermiyor, kendisi için olan bir şeyi dile getiriyor. Çünkü her İnsan'ın doğruyu yanlıştan ayırma gücü olan Sağduyuyu yeterince sahibolduğu kanısındadır. Her İnsan aklını kullanırsa, İnsanlar arasındaki bu ortak güç, İnsanları birleştirecek ortak temelleri de gösterecek, birleştirici, bütünleştirici olacaktır. Bu bütünlükte her İnsan kendisi; aydınlanmış ve aydınlanmakta olan kendisi olarak bulunacaktır.

Aydınlanmanın ele aldığımız özellikleri bakımından Descartes Felsefesi ile paralelliği, özellikle bilgece yaşamaya götüren bir yaşama tutumu olarak, özgür yaşama olarak, mutlu kılan bir yaşam olarak, aydınlanmanın değinip geçtiğimiz diğer özellikleri bakımından da görülebilir. Yöneldiği, ele aldığı sorunlar bakımından bir sisteme varmaya çabalaması, Aydınlanma'nın genel tavrı içinde olmaması, bir filozofun Aydınlanmacı olmasına engellemez. Aydınlanma için yalnızca ve ancak tek bir tavrı göstermek, ilkin aydınlanmaya karşıdır. Önemli olan kişinin kendi yolunda Aydınlanmayı gerçekleştirebilmesidir. Descartes'in yaptığı da budur.

III

Descartes sağın bilgiyi götüren yöntemi belirlerken Descartesci aydınlanmanın da yolunu çizmiş olur. Bu yolda yaşamının tek dayanağı sağın bilgileridir. İnsan yalnızca bu bilgilerle tutarlı gelişen ve etkinleşen bir yaşamayı sürdürebilir. Yine yalnızca bu bilgilerle doğaya egemen olabilir; daha iyi, daha güçlü yaşama yolunda doğayı kendine yararlı biçime sokabilir; doğayı kullanabilir. «Bilmek Doğaya egemen olmak içindir» anlayışını Descartes felsefesi uzantısında gelişip, bütünleştiği Renaissance doğa anlayışından devralır. Renaissance'da bilginin en önemli amaçlarından biridir Doğayı tanımak ve ona egemen olmak.

«Egemen Olma» anlayışının bulunduğu yerde ister istemez Egemen Olan ile Egemen Olunan ayrılığı ortaya çıkar. Bu ayrılık

olmadan Egemen Olma'dan söz edilemez. Egemen Olan ile Egemen Olunan arasındaki ayrılık; tanıyan, kavrayan, anlayan, düşünen, bilinçli varlık, res cogitans ile kendi başına eylemi bulunmayan, bilincin dışındaki varlık, beden ya da dış dünya, res extansa arasındaki ayrılıktır. Ayrı bir deyişle İnsan ve Doğa ayrılığıdır. Descartes'ın sonradan kendi sisteminde görüp, gidermeye çalıştığı bu ayrılık giderek XVII. yy felsefesinin en önemli sorunlarından biri olmasına karşın, Renaissance'da ortaya çıkan ve günümüze büyük atılımlarla gelen teknik buluşların; teknolojinin en önemli temel dayanaklarından biridir. Çünkü Teknoloji doğaya egemen olmanın biricik aracıdır. Renaissance'da klasik doğa bilimi, daha güçlenmesinin ilk aşamasında, toplumsal düzenin de değişimi ile etkileşim içinde hızla gelişen teknik bir kuvettir²². O teorik düşünme yanında hiç de azımsanmayacak düzeyde önemlidir. Teorik Düşünme ile Teknik gelişme sürekli etkileşim içindedirler ve her ikisinin tek amacı, mekanik bir bütün olarak görülen doğaya egemen olmaktır²³. Mekanik bir bütün olarak kabul edilen dünyada Mekanizm hem bilimin ve teknolojinin, hem de aklın işleyişinin temel dayanağıdır. Descartes'm Aydınlanmacı Yaşama Tutumunda kendisine dayatılan sağın bilgi ve onu elde edecek olan Akıl da mekanizmin dışında ele alınmaz, tersine mekanizmden güç alır.

Renaissance ile başlayan, XVII. yy da Descartes ile yöntemi belirlenip, Renaissance'dan gelen bilimsel ve teknik başarılarla güçlenip, gelişen Doğaya Egemen Olma amaçlı Aydınlanma Tutumu günümüze dek gelir; günümüzde ekolojik sorunların yaratıcısı olur. Böylece İnsan'm yararı için olan, İnsana zarar vermeye başlar.

Descartesçı Aydınlanmadan ortaya çıkan bu durum kuruluşu, temel amaçları ve özlemleri gereği kaçınılmazdı. İnsan ve Doğayı ayıran her anlayış ister istemez İnsan ve İnsanın doğasını, İnsan'm bütünleştiği tüm doğayı ayırmaya gider. Bu durumdan da yine İnsan zarar görür.

Aydınlanmanın biricik yolu bu değildir. Descartes ile gelişen ve günümüzdeki pek çok sorunun kaynağı durumundaki sahibolmacı Aydınlanma tutumu karşısında Antikçağdan gelişip, günümüze uza-

22 E.J. DIJKSTERHUIS - Die Mechanisierung des Weltbildes s. 269.

23 E.J. DIJKSTERHUIS, a.g.y.

nan bir başka aydınlanma tutumu, artık çağdaş İnsan'm ve onu yaratan başta Eğitim olmak üzere bir çok kurumun işleyişindeki temel dayanak olacaktır.

K A Y N A K Ç A

Ernst von ASTER : Geschichte der Philosophie. 2. Auflage, Stuttgart 1947

René DESCARTES : Abhandlung über die Methode, Göttingen 1957

———— : Regeln zur Leitung des Geistes, Göttingen 1955

———— : Die Principien der Philosophie, Berlin 1955

———— : Ahâk Üstüne Mektuplar. Çev : M. KARASAN İstanbul 1966

Erich FROMM : Hürriyetten Kaçış Çev: A. YÖRÜKAN Ankara 1972

E.J. DIJKSTERHUIS : Die Mechänisierung des Weltbildes. Göttingen 1956

Macit GÖKBERK : Felsefe Tarihi 2. Basım Ankara 1967

Heinz HEİMSOETH : Filozof Olarak Descartes Çev: N. UYGUR, Felsefe Arkivi Cilt 3, sayı 3

Immanuel KANT : Beantwortung auf die Frage «Was ist Aufklärung» Kants Schriften Bd. 6, Berlin 1923